

чи радше в останньому антикультурі, у якому творитиметься адекватне життя людини [5:188–198]

Відповідність життя людини до її власного імені як синтезу, за П.Флоренським, його верхнього, нижнього і середнього начал, чи, скажемо, – берегів, між якими тече різнорідна за природою ріка, маємо вкрай цікаве спостереження видатного російського ономаста В Ніконова:

«Ім'я непереможного правителя передавали спадкоємцям як славу предка, використовували як політичний козир (аргумент законності зазіхань пашадка на трон, обіцянка їм самих чермог тощо), доки безталанні послідовники не скомпрометували його. Успіх Івана Калити, збирача руських земель, сприяв повторенню його імені серед претендентів на шапку Мономаха, доки печальна доля Івана V та Івана VI не відштовхнула спадкоємців», а могутність Карла Великого (в одій Швеції на престолі їх було лише 15) перетворила його ім'я в загальну слов'янську назву *король* [3:13–14] – процес деантропонізації тут зумовлений онтологічною природою цього антропоніма, що став апелятивом.

Онтологічність антропоніма («іменем твоїм живу») – це початок буття людини, її тривале і розмаїте перебування, неминуха смерть, але і неминуха вічність, згорнута в ім'я та прізвище, які з часом якщо і не заохочують пізнати чиєсь життя, то фіксують сам факт буття людини. А серед найстрашніших біблійних проклять читаємо: «Потомство його нехай згине, у другім поколінні ім'я їхне хай буде стерте» (Пс. 110, с. 684). Образно наповненістю висвічуються тут згадані імена *Савла*, *Павла* у по-антропонімному безцінному спогаді Олени Тельги: «Моїм товариством були «істинно руськіє люди» з табору Денікіна та Врангеля, з ними я приятелювала, читала Гумільова, громила сепаратистів, і знаєте, як це сталося, що я з такого гарячого *Савла* стала не менш гарячим *Павлом*? З гордості» [7:367].

У просторі цієї онтологічності антропонім стверджує себе через низку функцій, про які у наступних розвідках.

Література

1. Ентоні де Мелло. Молитва жаби. – Львів, 1999. – Т. 1. – С. 177–178.
2. Лосев Л.Ф. Філософія імені //Из ранних произведений. – М., 1990. – С. 127.
3. Ніконов В. А. Імя и общество. – М., 1974. – С. 13–14.
4. Святе письмо старого та нового завіту. – United Bible Societies, 1991.
5. Фаріон І.Д. Когнітивно-креативний аспект антропонімійної лексики //В пространстве филологии – Юго-Восток-Донецк, 2002. – С. 188–198.
6. Флоренский П. Імена //Опытъ: Литературно-философский ежегодник. – М., 1990.
7. Цит. за Лизанчук Василь. Навічно кайдани кували. – Львів, 1995. – С. 367.
8. Цит. за Федик Ольга. Мова як духовний адекаат світу (дійсності). – Львів, 2000. – С. 22

Павло Чучка (Ужгород)

ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРІЗВИЩ УКРАЇНЦІВ

Der Autor des Werks "Historisch-etymologisches Wörterbuch der Familiennamen der transkarpatischen Ukrainer", das auf 10 Tausend Antroponyme der bodenständigen Bevölkerung fußt, charakterisiert die Schwierigkeiten, die den Namenkundler bei der Aufstellung eines Wörterbuchs der Familiennamen der marginalen multiethnischen Region erwarten. Im Werk werden fünf Hauptprinzipien der Etymologisierung begründet.

Прізвищам українців минуло вже 200 років. У Галичині, на Буковині та на Закарпатті ще 1780 року власті Австрійської імперії остаточно закріпили за кожним її громадянином стабільне прізвище, яке глава сім'ї мусив передавати у спадок своїм дітям [8: 104–110]. До тих пір кожна особа, крім власного (хресного) імені, могла мати й індивідуальне прізвище, але останнє не мусило передаватися нащадкам як ідентифікаційний обов'язковий знак даного роду.

До юридичного закріплення цих однопоколінних знаків (тобто прізвищевих назв) у ролі стабільних багатопокілінних прізвищ майже кожне таке іменування було ще повнозначним словом: воно не лише називало, але називаючи й характеризувало свого денотата як члена відповідної громади. Отже, воно виконувало як номінативну, так і семасіологічну функцію назви.

Стаючи прізвищем, прізвищева назва поволі втрачала смисловий зв'язок із мотивуючою його назвою, власне, між звучинням і змістом даної назви Морфемний склад прізвищевої назви затемнювався, колишня вивідна назва поволі ставала незрозумілою, тобто етимологічно невмотивованою. Отже, відбувалася деетимологізація особової назви. Тому при бажанні дізнатися про походження прізвища, про його первісне (допрізвищеве) значення та про його давню звукову форму нинішній дослідник мусить спуститися бодай на 200–300 років назад у минуле.

Багатьом словам, зокрема тим загальним назвам, власним особовим іменам та географічним назвам, які наприкінці XVIII ст. ставали прізвищами, цині вже навіть не по 200, не по 300, але й по 500 чи по 1000 років, а деяким і більше, а отже, процес їхньої деетимологізації миг відбуватися ще раніше. Тому декому могло б здатися, що за розлученням етимології таких прізвищ необхідно звертатися до етимології співзвучник ім апелятивів, з'ясовувати походження кожного з відповідних власних особових імен або історію кожної зі співвідносних географічних назв.

Однак розкривання етимології апелятивів, етимології власних особових імен та етимології топонімів, які служили базою при творенні відповідних прізвищ, не входить у обов'язки дослідника прізвищевих назв. Ці проблеми не є предметом ономаста, а тим більш – укладача етимологічного словника прізвищ: вони розв'язуються в етимологічних словниках апелятивів, в етимологічних словниках власних особових імен та в етимологічних словниках топонімів.

В ономастиці вже загально визнано, що “історія загальних назв (апелятивів) та власних назв (онімів) суттєво інша, тому методику етимологізування апелятивів не слід застосовувати в етимологічному словникові антропонімів”, що “етимологія апелятива вимагає реконструкції максимально давньої форми і значення, тоді як етимологія оніма упевнено обмежитися віднайденням передусім найближчого оніма, а відтак трансантропонімізованого апелятива, що лежить в його основі. При цьому апелятивні паралелі, які слугують для розкриття походження прізвищевої назви, підбираються за принципом ономастичної ймовірності” [5: 103; 4: 35–40].

Завдяки ономасту, який досліджує етимологію (тобто первісне значення і початкову форму) прізвищ, – розкрити походження прізвищевої назви, показати, з якої саме мови вона прийшла і довести, чим саме була ця назва (що саме вона означала і якою була її структура), поки не стала умовним, але стабільним ідентифікаційним знаком роду і яких змін (фонетичних та граматичних) вона зазнала після її юридичної кодифікації. А в тих випадках, де це можливо, розкрити й мотиви, які призвели до виникнення даного прізвища [6: 116].

Загально визнаним уже є й те, що ступінь достовірності ономастичних етимологій (а антропонімійних поетів) значно нижчий за достовірність етимологій назв загальних. Дослідник, який устанавлює етимологію апелятива, щоразу розв'язує задачу з трьома відомими величинами: а) йому відомий експонент у вигляді акустичного чи оптичного знака, тобто слово, походження якого треба встановити; б) йому відомий десигнат, тобто зміст чи поняття, закладені в самому експоненті, тобто у слові, та в) перед ним і сам референт, тобто

денотат, у вигляді конкретного об'єкта, названого експонентом. Отже, дослідник етимології апелює, докопуючись до первісної форми і первісного значення відповідної загальної назви, має можливість простежити звукову історію даної назви та її семантичну еволюцію, не спускаючи з ока при цьому ані сам онім, ані денотат, ані тих взаємин, які тривали між ними на їх віку.

Дослідник етимології топоніма, до речі, так само перебуває у зручнішій ситуації, ніж антропонімст: а) у віданні топоніма перебуває сама географічна назва, етимологію якої треба встановити (наприклад, закарпатські географічні назви *Бистриця*, *Горяни*, *Явірник*..); б) він знає, що *Бистриця* – це назва конкретної річки, *Горяни* – це назва конкретного села, а *Явірник* – це назва конкретної гори; в) у топоніма є можливість при необхідності виїхати на місце, оглянути кожний із перерахованих денотатів, тобто кожний із названих географічних об'єктів, локалізованих на Ужанщині, аби встановити ступінь семантичної відповідності між цими об'єктами та їх назвами

У дослідника ж етимології прізвища таких можливостей немає. У його розпорядженні наявне лише саме прізвище, тобто лише експонент (та й то не завжди автентичний). За нинішніми прізвищами вже не стоять перші їх денотати: кожне наше прізвище вже перед 200–300 роками втратило своє лексичне значення, свою релевантну словотвірну мотивацію воно загубило ще тоді, коли наші пращури почали передавати назву цього автентичного об'єкта називання у спадок своїм дітям та онукам. В антропоніма немає змоги оглянути першого носія відповідної назви. Адже після смерті першого закарпатського *Бойчука*, як і *Ковбасюка*, змінилося вже близько 15 поколінь, у зв'язку з чим у зовнішньому вигляді чи у внутрішніх рисах *Бойчукових* та *Ковбасюкових* нащадків навряд чи можна ще углядіти ознаки і риси відповідних засновників родів. У нинішніх нащадків першого *Бойчука*, напевно, вже немає тих диференційних ознак, які були у їх пращура *Бойчука* чи *Ковбасюка* 300 років тому: залишилися тільки їх прізвища та їх вигляд, нерідко спотворений чужомовною адміністрацією.

Крім цього, поіменована людина з конкретним прізвищем – не гора, не річка і не місто з їх стабільними локалізаціями. Носій нинішнього прізвища, може, й не тутешній мешканець: його предок міг переселитися сюди з якоїсь іншої місцевості, навіть із іншої країни, звідки приїс із собою також готове прізвище, схоже чи не схоже на якусь українську лексему, а нащадки того носія з часом могли асимілюватися тут, зберігши принесене чужомовне прізвище. Носій нинішнього прізвища *Данко* міг одержати свою спадкову назву в ареалі, де особове ім'я *Данко* співвідноситься з *Богданом* чи *Йорданом*, а не з іменем *Данило*, як це сьогодні на Свалявщині.

Тому перед дослідником етимології прізвища завдання трохи складніші. Об'єктом етимологічного аналізу прізвища – не вся історія даної лексеми з часу її появи в мові, а тільки той відрізок в її історії, протягом якого ця лексема ставала спадковою власною назвою засновника відповідного роду, тобто факт установлення того, чим, власне, вона була 200–300 років тому. Звідси: етимолог має встановити колишній план вираження даної лексеми, тобто її тодішній звуковий образ і тодішній план її змісту. Отже, він мусить установити і те, якою саме була фонемна структура прізвищевої назви, і те, як характеризувала вона свого першого денотата. Етимолог має встановити, чи аналізований звуковий комплекс був тоді лише рідкісним для даної місцевості власним особовим іменем денотата, чи, може, дана назва була характеристичним прізвищем для нього. У першому випадку шукати семантику та й етимологію не доведеться, оскільки власні особові імена є назвами асемантичними, а щодо їх кінцевої етимології, то її вже розкрито в словниках власних особових імен. Єдине, що доведеться уточнити, – це те, з якого саме діалекту чи з якої мови дане ім'я (наприклад, *Николай*, *Микула*, *Микора*, *Никола*, *Никора*, *Микла* чи *Миклош*) прийшло, яким було його експресивне навантаження в той час.

У другому випадку, тобто якщо аналізоване прізвище постало на базі характеристичного прізвища, завдання етимолога є складнішими: він мусить шукати той

апелятив і встановити його допрізвищеву семантику (ба навіть сему багатозначного апелятива), який міг послужити прообразом відповідної прізвищевої назви. Якщо зважити, що більшість іменників, які дали початок нашим прізвищам, є полісемантичними лексемами, а метафоричні значення назв істот, рослин, предметів побуту та інших апелятивів у слов'янських словниках (а в історичних та діалектних поготів) розкриваються не завжди, то можна уявити, до яких пошуків і припущень мусить удаватися укладач етимологічного словника прізвищ.

Оскільки мотиваційного зв'язку між відапелятивним прізвищем, яке виникло кількесот років тому, та реальними ознаками нинішніх живих їх носіїв уже не існує, то зрозуміло, що ступінь імовірності пропонованих етимологій мимоволі буде нижчим, ніж він наявний у прізвищ, які пішли від особових імен. Навіть при максимальному врахуванні всіх чинних принципів номінації людей, усіх можливих функцій та валентності кожної з морфем даної лексеми наші етимології часто будуть лишатися тільки етимологіями ймовірними. Недарма укладачі етимологічних словників при багатьох прізвищах цього типу обережно чи рішуче пропонують по дві і більше альтернативних етимологічних інтерпретацій.

А в умовах Українських Карпат, де протягом оставнього тисячоліття українська людність тісно контактує зі словацькою, польською, хорватською, сербською, болгарською, румунською, угорською, німецькою, італійською, єврейською, циганською ба навіть із тюркськими, відсоток прізвищ, які можуть мати по дві, три і більше альтернативних етимологічних інтерпретацій (див., наприклад, словникові статті *Балега, Бандурка, Баник, Добош, Курта*.), особливо високий. Отже, для розлучення етимології прізвищ закарпатських українців необхідні чіткі принципи і прийоми етимологізації.

У прізвищ закарпатських українців іншомовний елемент не просто значний, він там дуже різноманітний. Серед прізвищ закарпатців дуже багато готових чужомовних утворень, відомих також онімій та апелятивній лексиці відповідних сусідніх мов. До речі, значну частину таких апелятивів іншомовного походження вже давно освоїли й тамтешні місцеві українці. Є на Закарпатті немало прізвищ, утворених уже українцями від іншомовних аятропонімів, є прізвища з українськими антропоосновами, але з іншомовними формантами, ще більше є прізвищ, на звучанні та на написанні яких позначився іншомовний, передусім угорський, словацький ба навіть російський вплив. І завдання етимолога – щоразу з'ясовувати істинний характер цього іншомовного елемента і дати йому належну наукову інтерпретацію.

Укладач історико-етимологічного словника прізвищ закарпатських українців мусить рахуватися і з тим, що частину прізвищ утворили там не самі українці, а зробили це люди інших національностей, передусім угорські службовці на зламі XIX і XX століть під час бурхливої загальнодержавної акції *névmagyarosítás*, тобто акції цілеспрямованого масового помадярищення неугорських прізвищ громадян Угорського королівства уже після хвилі юридичної стабілізації прізвищ. Частина ж прізвищ донедавна підлягала всіляким спотворенням під час різних переписів людності, при оформленні документів, коли малограмотні писарі неукраїнської національності свідомо чи підсвідомо підганяли їх під якусь іншу національну модель.

Серед етимологів уже давно усталився погляд, за яким "етимологічний аналіз слова починається з визначення того, чи є воно здавна успадкованим у даній мові, чи запозичене з якоїсь іншої мови" [3: 162]. Однак проблема розмежування слів на слова "свої" та "чужі", тобто перейняті, в етимології дуже складна. Полісемія та омонімія багатьох прізвищевих назва часто ведуть до того, що одна і та ж прізвищева назва нині може мати не одну, а дві, три і більше задовільних етимологічних інтерпретацій, зокрема в багатонаціональних регіонах. За словами відомого угорського етимолога ІІ Кіша, у таких ситуаціях мусить діяти принцип самотності, який зобов'язує дослідника шукати етимологічне пояснення, передусім, у власних ресурсах даної мови: якщо якесь слово можна проаналізувати і як одвічно своє, і як запозичене, причому ні перше, ні друге пояснення не має переваги,

етимолог поступає правильно, віддаючи перевагу першому поясненню, не замовчуючи і другого” [2: 69].

Звісно, методика і конкретні прийоми встановлення етимології генетично свого слова та слова перейнятого навіть при найширшому бажанні дослідника докопатися до етимона мусять відрізнятись. На шляху до істини виникатимуть різні бар'єри, пов'язані з можливостями двоякої етимологічної інтерпретації. Наприклад, у прізвищ типу *Ковач, Рак, Чолан...* Адже прізвище *Ковач* нині побутує серед українців усіх районів Закарпаття. Там поширений як традиційна лексема також апелятив *ковач* у значенні “коваль”. Але прізвище *Ковач* (із наголосом на першому складі), як і співзвучний йому апелятив *ковач*, уживане також у всіх мовах Карпато-Дунайського басейну, навіть у румунів та в угорців, і виводиться з праслов'янського *kovaśь – “коваль” [10: 5], що від дієслова *kovati. Однак наголос у закарпатського прізвища *Ковач* падає на корінь, тоді як у місцевого апелятива *ковач* він на суфіксі *-ач*, а при відмінюванні пересувається на флексію. Місцеві пам'ятки писемності фіксують прізвище *Ковач* з XV ст., а апелятив *ковач* там також давній. То ж виникає питання, звідки насправді походить прізвище *Ковач* у закарпатських українців і як саме кваліфікувати його? – Якщо перейняте, то з якої мови?

Прізвище *Рак*, яке нині поширене на Тячівщині та Хустщині, на Словаччині, в Хорватії та Угорщині, в закарпатському селі Раковець фіксується вже у XV ст. А назва відомої прісноводної тваринки *рак*, яка так само, крім слов'ян, відома й румунам та угорцям, нині всіма кваліфікується як лексема слов'янського походження [11: 339]. Зрозуміло, що за таких умов немає підстави вважати прізвище *Рак* у закарпатських українців прізвищем іншомовним. Зате й ігнорувати такий варіант його появи у якоїсь частини закарпатців також не можна.

Прізвище *Чолан*, яке поширене нині на Хустщині, а раніше також на Тячівщині (пор. ще місцеві прізвища *Чол, Чола, Чолак, Чолей, Чолонець, Чолій, Чоло, Чолович, Чоловинець*), відоме також угорцям і молдованам. На Закарпатті фіксується з XVI ст. Воно просто виводиться з загальноукраїнського апелятива *чолан* – “чолій” та з місцевих прізвищ *Чол, Чола*. Однак угорські антропонімісти своє прізвище *Csalán* виводять із угорського апелятива *csalán* – “крошва” [13: 124]. А як же було в дійсності? У прізвища *Курта* так само прийнятних етимологій щонайменше три чи чотири (місцева українська, угорська, німецька і гурецька), а у прізвища *Балега* – ще більше [7: 148].

Ще складнішу проблему доводиться вирішувати дослідникові при етимологічній інтерпретації прізвищ, твірними основами яких є генетично чужі назви давніх професій типу *Бланар, Боднар, Варта, Колесар, Кочіш, Сабов, Шнайдер, Шустер...* Справа в тому, що кожне з таких прізвищ (а їх близько сотні) має прямі еквіваленти не тільки серед місцевих українських, але й серед словацьких, угорських, польських та німецьких апелятивів на позначення осіб за їх професією. Такі професійні назви є дуже давніми, а донедавна трохи не кожна з них була чи не єдиним виразинком відповідної професії у місцевих говорах української мови в Закарпатті. Пор. закарпатоукраїнські апелятиви: *бланарь* – “кушнір”, *боднарь* – “бондар”, *варта* – “чинбар”, *колесарь* – “колісник”, *кочіш* – “візвик, фурман”, *сабув* – “кравець”, *шнайдер* – “кравець”, *шустер* – “швець” і т. п. Отже, кожне з подібних прізвищ наліть по кілька разів могло поставати серед українців на базі свого вже діалектного апелятива, але його з таким же успіхом могли принести з собою на Закарпаття в готовому вигляді як прізвище й давні переселенці зі Словаччини, Угорщини, Польщі, Німеччини, які з часом зукраїнізувалися в переважаючому українському середовищі, зберігши при цьому свої рідні прізвища на пам'ять про свою першу батьківщину. Та все ж точно відповісти в кожному конкретному випадку, хто саме утворив відповідне прізвище для відповідного роду (українці чи неукраїнці), нині вже майже неможливо. Напевно, є серед них і такі, і такі.

Не меншу проблему при визначенні історичного (а часом навіть генетичного) джерела оніма становлять прізвища закарпатських українців, співзвучні з угорськими, словацькими та польськими варіантами календарних імен типу *Андраш, Габор, Ігнац, Мігаль, Міклош,*

Пийтер, Пішта, Томаш, Ференц, Шандор, Шімон, Штефан. Ці варіанти особових імен уже протягом століть успішно функціонують не лише серед угорців, але й у частині місцевих говорів української мови як повноцінні (нейтральні щодо експресії) фонетично та графічно адантовані розмовні варіанти українських імен *Андрій, Гаврило, Ігнат, Михайло, Микола, Петро, Хома, Федір, Олександр, Семен, Симон, Стефан*. Отже, маючи високий коефіцієнт індивідуалізації, кожне таке ім'я могло стати прізвищем українця в обхід угорців, словаків та поляків (Про географію таких імен серед українців Закарпаття див. наш словник "Традиційні імена закарпатських українців"), хоча генетично ці лексеми не є українськими іменами.

Значно легше інтерпретувати прізвища, утворені від іншомовних імен та від апелютивів чужомовного походження за допомогою своїх генесіонічних формантів, як *Бриндзей, Бронтарюк, Вайдич, Грошик, Драгушинець, Ференчик, Шварцюк*. Однак і тут не обходиться без труднощів, оскільки не всі з цих формантів є винятково українськими, а деякі прізвища з такими суфіксами відомі й іншим слов'янським народам.

Для укладача етимологічного словника прізвищ проблему становить етимологічна інтерпретація тих прізвищ, які протягом останнього півтора століття зазнали цілеспрямованої або стихійної реетимологізації, що виразилося в формальному змаляршенні, спольщенні або зросійщенні багатьох прізвищ українського походження. Укладач словника прізвищ українців тут стоїть перед дилемою: розкривати йому сучасний zdeформований вигляд прізвища, тобто його вторинну мотивацію (наприклад, у закарпатських прізвищ *Брашчайко, Васков, Зайцев, Іванчов, Сайков, Лучанин, Сенин, Жураковський, Раховський, Сивохов, Січ, Гапак, Синетар, Туниця*), або ж виходити з мотивації первинної, тобто з того, чим, власне, було це прізвище 100 років тому (у нашому випадку – *Бряшайко, Васько, Заяць, Іванчо, Сайко, Лучанин, Сенина, Жураківський, Рахівський, Сивохови, Сич, Гапак, Синетарь, Туниця*).

Наукова етимологія прізвищ (причому не тільки прізвищ іншомовного походження, але й прізвищ своїх питомих) має базуватися на наукових принципах, які передбачали б чіткі прийоми етимологізування, а кожна пропонувана етимологія відповідала б кільком критеріям достовірності. Пропонувана етимологія прізвища може вважатися прийнятною лише тоді, якщо вона відповідає щонайменше таким принципам:

1. **Фонетична відповідність мотивованої назви назві мотивуючій.** Принцип реалізується через урахування дії звукових законів у мотивованого знака. Наприклад, прізвище прикметникового типу *Другуський* мотивоване місцевим закарпатським ойконімом *Драгово* та суфіксом *-івський*, який в укаючих говірках послідовно реалізується в рефлексі *-уський*, тобто з переходом /o/ > /y/ та стягненням /ов/ у /y/ (пор. ще аналогічні прізвищеві утворення *Герцуський, Тернуський, Уцьуський* – від ойконімів *Герцувці, Терново* та апелютива *отець*; до речі, в ікаючих говорах суфікси *-івський, -івщина* мають вигляд *-ський, -щина* (пор. відойконічний прикм. *лазіський*, що з *лазівський*, а цей – співвідносний з *Лазіщина*, що від *Лазі* (Рх). Офіційний варіант прізвища *Фетько* мотивований місцевою діалектною вимовою чоловічого імені *Федько*, у якому оглушене /дь/ перед глухим /к/ прийнято за письмову норму як /ть/.

2. **Семантична відповідність прізвища загальним та національним принципам називання осіб.** Прізвищами ставали не будь-які звукові комплекси, а тільки реальні номінативні одиниці мови (найчастіше іменники та субстантивовані прикметники), які, називаючи денотата, успішно виділяли його з-поміж інших осіб даної громади. Створювані іменування мусили відповідати законам відносної негативності, достатньому коефіцієнтові індивідуалізації, чинним моделям персоніфікації та метафоризації специфічних апелютивів або онімів. Наприклад, відетнонімна прізвищева назва *Русин* не могла вкоренитися там, де всі називають себе *русинами*, а тільки в ареалі самоназви *руснак* або якоїсь іншої рідкісної самоназви [9: 27]. Чоловіче ім'я *Олекса* не могло перетворитися у прізвище там, де людей на ім'я *Олекса* півсела, а тільки в тій громаді, де це ім'я під час формування прізвищевих назв

було одиничним, тобто характеризувалося високим ступенем індивідуалізації. Найбільше шансів стати прізвищем мала не та особова назва, яка в даній громаді мала багато носіїв, а якраз навпаки – та, у якої була мінімальна кількість денотатів у тій громаді, а ще частіше – котра мала лише одного носія (Тому в Україні є прізвища *Вівчар, Соляник...*, але немає прізвищ типу *Хлопець, Правак...*). З-поміж апелютивів із неособовим значенням найвищим ступенем індивідуалізації в цьому процесі завжди виділялися лексеми з метафоричним значенням, як *вовк, дуб, когут, лисиця, цап* і т. п.

3. **Словотвірна відповідність прізвища морфемній структурі та валентним можливостям базової назви.** При творенні нового іменування кожний прізвищотворчий суфікс виражав якесь значення (патронімне, метронімне, посесивне і т. п.) і не міг поєднуватися з будь-якими основами. Наприклад, прізвище *Онишинець*, яке нині помилково пишуть *Анишинець*, не могло утворитися від жіночого імені *Анна* за допомогою суфікса *-инець* від андроніма *Аниха*, оскільки антропоніма *Аниха* ніколи не існувало і не могло існувати. Формант *-иха* – це винятково андронімний формант: він міг приєднуватися тільки до чоловічих іменувань, аби від них утворювати іменування жінок. Твірною основою для андроніма *Ониха* могло послужити тільки чоловіче ім'я *Она* або його варіант *Оня*, які дотепер уживаються у Східних Карпатах, зокрема в Румунії та в Молдові [12: 314].

4. **Хронологічна відповідність між перними письмовими фіксаціями прізвища і давністю передбачуваної твірної бази.** Прізвища українців могли поставати тільки на базі тих основ, про які вони зданна знали. Так, прізвище XV ст. *Роман* не могло утворитися від сучасного угорського етноніма *roman* – “румун”, а могло піти тільки від чоловічого імені *Роман*, оскільки до XVIII ст. всі народи Європи румунів називали тільки *волохами* чи *влахами* [11: 436], а не *романами* чи *румунами*.

Прізвище *Гасич*, яке на Закарпатті значиться вже 1605 року, не могло утворитися від чеського апелютива *hasni* – “пожежник”, тобто “той, що гасить”: на початку XVII ст. спеціальності пожежників у Карпатах ще не було. А утворено це прізвище, напевно, від місцевого українського розмовного жіночого імені *Гася*, тобто *Гафія* за допомогою метронімного суфікса *-ич*, як і прізвища *Майдич, Настич, Парасич, Химич*..

5. **Просторова відповідність традиційного ареалу побутування прізвища та ареалу давнього функціонування відповідної твірної основи, співвідносною з особовим іменем або апелютивом.** Так, наприклад, закарпатське прізвище XVII ст. *Галас* не могло постати на базі загальноукраїнського апелютива *galas* – “шум, гармидер”, оскільки лексеми *galas* у цьому значенні закарпатці до XX ст. не знали взагалі, а насправді прізвище *Галас* пішло від місцевого українського діалектизма угорського походження *galas* – “рибацька”, що з *halász* – “ч. с.”.

Послідовне застосування перерахованих тут критеріїв спроможне зняти бодай багато паївних і спірних етимологій та наблизити ономастичні етимології до ступеня ймовірних [4: 35–40].

Література

1. Білецький А.О. Основи етимологічних досліджень ономастичного матеріалу // Ономастика. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 3–15.
2. Киш Л. О некоторых принципах этимологизирования заимствованных слов // Этимология 1967. – М.: Наука, 1969. – С. 68–70.
3. Мельничук О.С. Етимологія // Українська мова. Енциклопедія. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 2000. – С. 162–163.
4. Суперанська О.В. Імовірнісна ономастика // Мовознавство, 1971. – № 4. – С. 35–40.
5. Фаріон І. Українські прізвищеві назви прикарпатської Львівщини кін. XVIII– поч. XIX ст. з етимологічним словником. – Львів: Літопис, 2001. – 371 с.
6. Чучка П.П. Етимологічний словник прізвищ закарпатських українців (Прспект) // Матеріали XXI наук. конф. УЖДУ. Серія філології. – К.: КДУ, 1967. – С. 113–120.

7. Чучка П.П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії // Питання ономастики Південної України. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 141–149.
8. Чучка П.П. До питання про давність прізвищ у слов'янських народів // Львів: ЛДУ, 1978. – Вип. 17 – С. 104–111.
9. Чучка П.П. Українсько-словацька мовна межа, за даними історичної ономастики // Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti národnostných menšín. – Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 1999. – S. 14–27.
10. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский фонд (под ред. О.Н.Трубачева). – М. Наука, 1985. – Вып. 12. – 186 с.
11. Benkó L. (Főszerkesztő). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára Budapest: Akadémiai kiadó, 1976. – K III – 1231 old.
12. Iordan I. Dicționar al numelor de familie românești. – București: Științifică și Enciclopedică, 1983. – 502 p.
13. Kázmér M. Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII század. Budapest, 1993. – 1772 old.

II. СУЧАСНА ТА ІСТОРИЧНА ТОПОНІМІКА

Юлія Абдула (Кіровоград)

СУФІКСАЛЬНІ ОЙКОНІМИ ХАРКІВСЬКОГО НАМІСНИЦТВА КІН. ХVІІІ СТ.

Most of suffixes which were means of personal oiconyms of Kharkiv region in the root of the words which had been represented in the names with base of nearly all thematical groups. To make clear motivation of personal oiconyms its necessary to take into consideration the possibilities of their nonsuffix making, semantics of roots and evidence from the history of names origin.

Суфіксація – найпродуктивніший спосіб творення ойконімів. Суфікси як топоформанти характеризуються певними валентісними можливостями, тому вони часто полегшують виявлення справжньої мотивації назв населених пунктів (пор. *Яблуч-ов-е* – відвотропонімний ойконім і *Яблуч-н-е* – відапелятивний). Проте багато з них історично могли бути засобом творення ойконімів від основ різних тематичних груп. Межі й причини такої поліфункціональності суфіксальних формантів висвітлювали у своїх працях відомі топонімісти: Д. Бучко, Ю. Карпенко, В. Никонов та ін. Проте на матеріалі Харківщини окреслене явище в системі суфіксальних ойконімів не можливе без попереднього вирішення проблеми на регіональному рівні в різних хронологічних зрізах.

Основним завданням цього дослідження є визначення особливостей суфіксації у вторинних відособових та співвідносних з ними за будовою назвах населених пунктів Харківського намісництва кін. ХVІІІ ст. на матеріалі “Описів Харківського намісництва кінця ХVІІІ ст.: Описово-статистичні джерела”. Упоряд. В.О.Пірко, О.І.Гуржій. – К.: Наук. думка, 1991. – 223 с.

Сукупність вторинних відособових ойконімів (527 назв) стовідсотково складають пасивні утворення. Основним (найпродуктивнішим) засобом вираження належності в таких назвах є суфікси *-ів* (*-ів-, -ев-, -ев-, -ов-*), *-івка* та *-ськ-* (*-зьк-, -цьк-*), менш поширеним – форманти *-ин-, -шин-*; використання суфіксів *-*ь-, -*ь-е, -*ь-а* в топоніміці Харківщини